

Aarikka, L., K. Priiki & I. Ivaska (toim.) 2022. Soveltavan kielitieteilijän sormenjälkiä etsimässä: Kielen rakenteet ja niiden käyttäjät Kirsti Siitosen tutkimuksellisina kiintopisteinä. *In search of the fingerprints of an applied linguist: Linguistic structures and their users as scholarly focal points in Kirsti Siitonen's career. AFinLA-teema / n:o 14. 153–174.*

Kaisa Häkkinen

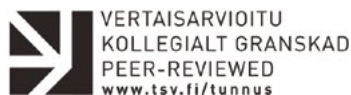
Turun yliopisto

Infiniittiset verbirakenteet raumalaisessa Westhin koodeksissa ja Mikael Agricolan *Käsikirjassa*

Finnish written language was created through translation. Liturgical texts began to emerge, as the Protestant Reformation reached Finland in 1530s. *Codex Westh* is one of the oldest manuscripts written in Finnish. The core part of the codex contains an Agenda (schemata of ecclesiastical ceremonies) dating from 1546. Mikael Agricola, the celebrated founder of the Finnish literary language, submitted corresponding material to the printing press some years later (1549). As a common and homogenous Finnish language did not yet exist at that time, the texts translated from Swedish sources by Westh and Agricola were partly different. This study examines the use of non-finite verb forms and verbal constructions in the Agendas of Westh and Agricola. The results of analysis illustrate that, consistent with previous knowledge of the nature of contact-induced changes and different translation strategies, significant changes have taken place in those parts of the Finnish modal verb system that have provided various alternative solutions or system gaps to be filled with new types of syntactic constructions following the model given by source languages. Structural borrowing from Swedish and Latin can be seen in both translations, and Westh especially seems to have ended up with simple and partly unidiomatic routines when choosing Finnish counterparts to Swedish modal constructions.

Keywords: Literary Finnish, language contacts, translation, non-finite verbal constructions

Asiasanat: suomen kirjakieli, kielikontaktit, kääntäminen, infinittiset verbirakenteet

1 Keskiajan lopun monikielinen Suomi

Monikielisyys ja kielikontaktit olivat arkipäivää keskiajan Suomen harvalukuisissa kaupungeissa. Ne kaikki sijaittivat rannikolla, ja meritietä pitkin avautui mahdollisuus sekä kansainväliseen kauppaan että matkustamiseen. Itämeren kauppiat puhuivat enimmäkseen saksaa tai skandinaavisia kieliä ja alueen itäpäässä myös venäjää (esim. Tarkiainen 2008: 209–217). Kaupungit olivat myös Länsi-Euroopan mahtavimman kansainvälisen organisaation eli roomalaiskatolisen kirkon sekä koulutuksen ja kirjallisen kulttuurin tukikohtia.

Kirkon ja oppineiston kansainvälinen kieli oli pitkään latina, mutta reformaatioaikana tilanne muuttui. Luterilaisen reformaation keskus oli Saksassa Wittenbergin yliopistokaupungissa, ja uusi oppi edellytti, että kansalle tarjottiin Jumalan sanaa sen omalla kielellä. Ruotsin valtakunta, johon Suomikin kuului, kääntyi virallisesti reformaation kannalle vuonna 1527, ja noin kymmenen vuotta myöhemmin kävi käsky, että kansankieli oli otettava käyttöön jumalanpalveluksissa ja kirkollisissa toimituksissa (esim. Heininen 2017: 38–41, 101–103). Suullisesti suomea oli käytetty jonkin verran jo keskiajan puolella (esim. Pirinen 1988: 9–21; Hanska 2000), mutta mitään painettua kirjallisuutta ei vielä ollut olemassa, joten kirkonmiesten oli ensi hätään selvittävä tehtävistään käsin kirjoitettujen suomennosten avulla.

Reformaatioajan vanhin suomenkielinen kirjallisuus tuotettiin enimmäkseen Suomen hiippakunnan pääkaupungissa Turussa ja painatettiin Tukholmassa, mutta ennen painettujen kirjojen yleistymistä käsikirjoituksia laativat myös eri seurakuntien papit omaan käyttöönsä. Kattava kokoelma 1500-luvun suomalaisia käsikirjoituksia on äskettäin julkaistu verkossa (*Codices Fennici* 2016). Yksi sen merkittävimmistä teksteistä on Westhin koodeksiksi nimetty 144 lehteä sisältävä kokoomasidos, joka on saanut nimensä Rauman kappalaisen ja koulumestarin Mathias Westhin mukaan. Koodeksin laatimiseen on osallistunut useita henkilöitä, mutta ainoastaan Westhin nimi on säilynyt jälkipolville.

2 Westhin koodeksin rakenne ja sisältö

Westhin koodeksin ydinosa muodostuu suomenkielisestä kirkkokäsikirjasta ja mesukaavasta. Etenkin käsikirja on kielellisesti kiinnostava, koska se sisältää runsaasti proosamuotoista tekstiä ja se on lajissaan vanhin. Käsikirja on laadittu yhtenäisellä käsialalla, ja sen laajuus on hieman yli 10 000 sanaa. Kirjoittaja on ilmeisesti ollut Mathias Westh itse, sillä alkulehdellä ovat hänen nimikirjaimensa ja vuosiluku 1546. Samat nimikirjaimet löytyvät myös vuonna 1541 painetussa ruotsinkielisessä kirkkokäsikirjassa, jonka kanssa Westhin koodeksi on aiemmin ollut sidottuna yhteen.

Koodeksiin sisältyy tekstin lisäksi nuotinnettuja kirkkolauluja, joista osa on nuottikirjoituksen laadusta ja laulujen versiohistoriasta päätellen kirjoitettu hieman

myöhemmin kuin koodeksin ydinosa. Työ näkyy jääneen keskeneräiseksi, sillä käsikirjoitukseen sisältyy tyhjiä sivuja, ja myös muutama lauluteksti on jäänyt kesken. Joitakin sivuja on kadonnut, sillä eräistä teksteistä puuttuu osia. Käsikirjoituksen rakennetta ja sisältöä on kuvattu yksityiskohtaisesti vuonna 2012 ilmestyneessä tekstijulkaisussa (*Codex Westh* 2012: 13–19, 43–46).

Ensimmäinen suomeksi painettu kirkkokäsikirja on Mikael Agricolan vuonna 1549 ilmestynyt *Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista*. Mikään ei viittaa siihen, että Agricola olisi tuntenut muutaman vuoden vanhempaa käänösversiota edustavan Westhin käsikirjoituksen. Lähde pohja on kuitenkin yhteinen: Ruotsin valtakunnassa käytettiin Ruotsin kirkon virallisesti hyväksymää käsikirjaa (traditiosta esim. Pirinen 1962: 103–106). Näin ollen esimerkiksi Agricolan raamatunkäännöksille ominainen lähde pohjan moninaisuus ei käsikirjan kohdalla tule kysymykseen.

3 Westhin ajan käänösmentelmistä ja käänöskielestä

Westhin käsikirja on käänös vuoden 1541 ruotsalaisesta kirkkokäsikirjasta, joskin eräät yksityiskohdat sisältävät muistumia käsikirjan vanhemmista painoksista (esim. Pirinen 1962: 103–106). Joka tapauksessa teos on käänös ruotsista, ja tekstissä on monia käänöskielen piirteitä, joiden osalta 1500-luvun kieli poikkeaa nyky-suomesta.

Käänöstekniikka oli 1500-luvulla erilaista kuin nykyään. Varsinkin pyhinä pidettyjen tekstien käänöksissä noudatettiin muotoa koskevaa uskollisuuden periaatetta: käänöksen piti seurata mahdollisimman tarkasti lähtötekstin rakennetta, ja jopa sanajärjestys katsottiin pyhäksi. Tämän vuosisatoja jatkuneen tradition oli luonut Eusebius Hieronymus, joka työryhmineen oli 400-luvun alussa tuottanut Raamatusta roomalaiskatolisen kirkon käyttöön latinankielisen, *Vulgatan* nimellä tunnetun standardikäänöksen. (Itkonen-Kaila 1992: 159–160.)

Uskollisuuden periaatteesta koitui ongelmia kääntäjälle etenkin silloin, kun lähtökielen ja kohdekielen välillä oli merkittäviä rakenteellisia eroja. Lähtötekstin sanatarkka seuraaminen tuotti rakenteita, jotka kohdekielen äidinkielen puhujan näkökulmasta olivat outoja ja jopa harhaanjohtavia varsinkin siinä tapauksessa, ettei lähtöteksti ollut lukijalle tuttu. Samakin rakenne on eri kielten näkökulmasta mahdollista jäsentää ja tulkita eri tavoin (Siitonen 1999: 81, myös alav. 16).

Ääritapauksissa kohdekieleen saattoi käänösten myötä syntyä uusia kieliopillisia rakenteita ja kategorioita lähtökielen mallin mukaan. Tästä hyvä esimerkki on passiivimuotoihin liitetty ablatiiviagentti, jonka käyttö Itkonen-Kailan (1992: 147–148) mukaan perustuu ennen kaikkea latinan malliin mutta jota sekä kielenkäytössä että kieliopissa pidettiin suomen kielen normaalina ilmaisukeinona 1800-luvun puoliväliin asti. Samasta syystä kieliopintekijöillä (esim. Strahlman 1816: 215) saattoi

olla se virheellinen käsitys, että suomen kielen sanajärjestys oli samanlainen kuin latinan ja saksan.

Aivan erityisiä haasteita suomentajille tarjosivat indoeurooppalaisille kielille ominaiset passiivimuodot ja -rakenteet, koska vastaavanlainen monipersoonainen passiivikategoria puuttui 1500-luvun suomesta. Tämantapaisesta käytännöstä löytyy kyllä fragmentaarisia esimerkkejä (esim. de Smit 2011), joista eräitä on esitelty tässä samassa luvussa jäljempänä ja lisäksi luvussa 10, mutta varsinaisesta kategoriasta ei voi puhua. Vanhan kirjasuomen passiivi noudatteli pitkälti lähtötekstien mallia, mutta myös täysin idiomaattisia eli syntyperäisen suomalaisen kielitajun mukaisia rakenteita esiintyi. Nykysuomen kannalta aivan poikkeuksellista oli se, että passiivin tunnus voitiin liittää myös A-infinitiiviin eli verbin perusmuotoon. Morfologisesti tällaisen alakategorian kehittäminen ei ollut sen vaikeampaa kuin taivutussuffiksien käyttö yleensäkin, ja sille oli malli sekä latinassa että ruotsin s-passiivissa (jälkimmäisestä esim. Löflund 1998: 157–162). Kyseisen alakategorian säilyminen elinvoimaisena suomen kirjakielessä ja kieliopissa 1800-luvulle asti todistaa, että vanhan kirjasuomen kieliopilliseen systeemiin hahmotettiin aukko, jonka uusi muoto sopivasti täytti. Tällainen kehityskulku on sopusoinnussa sen yleisemmän havainnon (Matras 2010) kanssa, että kielisysteemin tarjoama potentiaali on kielen muutoksen toteutumisen kannalta tärkeämpi tekijä kuin kielten välinen genealoginen yhteys tai typologinen samankaltaisuus.

Tekemisen kohde voitiin 1500-luvun kirjasuomessa ilmaista joko syntaktisella subjektilla (*kaikki synnit poispestäät*) tai objektilla (*kaikki teidät otan todistamaan*). Esimerkeistä ensimmäisessä passiivinen predikaatti *poispestäät* kongruoi kohdetta ilmaisevan monikollisen subjektin (*kaikki synnit*) kanssa. Jälkimmäisessä esimerkissä kohdetta ilmaisee lauseen objekti *kaikki teidät*, kuten nykykirjakielessä. Morfologisen passiivin ohella käytössä oli perifrastisen passiivin tapaan käytetty *tulla*-verbin ja translatiivimuotoisen partisiipin yhdistelmä (*ettei hee tulis vietellyksi*). Näiden kohdalla saattaa herätä kysymys, onko lauseen perusmuotoinen nominijäsen (tässä pronomini *hee* 'he') subjekti vai objekti (Siitonen 1993: 123). Westhin koodeksista löytyy selviä, joskin epäidiomaattisia esimerkkejä pyrkimyksestä merkitä tekemisen kohde objektimuodolla (*meidät pitää muutetuksi tulemahan*) silloinkin, kun yksipersoonainen rakenne edellyttäisi genetiiviä.

Morfologisten käsky- ja kehotusmuotojen valikoima oli 1500-luvun suomessa runsaampi kuin nykysuomessa (esim. Häkkinen 1994: 260–267), ja varsinkin kolmansissa persoonissa sekä imperatiivi (*hän tehkään*) että optatiivi (*hän tehköön*) olivat tavallisia. Erityistä huomiota herättää modaalisten apuverbien runsaus. Etenkin *pitää* ja *mahtaa* ovat tässä funktiossa yleisiä. Tempusjärjestelmä sisältää tavanomaisten neljän aikamuodon lisäksi mm. liittopreesensin (*on menevä*) ja liittoimperfektin (*oli menevä*), joiden kansankielinen funktio on ilmaista jatkuvaa tekemistä ('menee/meni parhaillaan') mutta jotka vanhassa kirjakielessä esiintyvät myös futuurin tehtävissä.

4 Tutkimusmenetelmä ja tutkimuksen tavoitteet

Olen tätä tutkimusta varten vertaillut Westhin ja Agricolan käsikirjoja synoptisesti ja poiminut teksteistä kaikki infiniittisiä verbimuotoja sisältävät rakenteet. Luokittelun teoriakehyksenä käytän ns. perinteisen kieliopin pohjalta syntynyttä deskriptiivistä kuvausmallia, jota sovelletaan esimerkiksi *Isossa suomen kieliopissa* (2004). Tällainen malli soveltuu periaatteessa hyvin kuvaamaan kieltä siinä kehitysvaiheessa, jossa mitään kirjallista traditiota ja sitä koskevaa normatiivista systeemiä tai kieliopillista kuvausta ei ole olemassa. Nykykielen kuvaamiseen kehitetty kielioppimalli ei yksinään riitä, koska 1500-luvun kielessä esiintyi alakategorioita ja rakenteita, jotka ovat nykykielessä tuntemattomia. Tästä syystä olen soveltanut kuvausmallia, jota voi luonnehtia deskriptiivisen kieliopin ja ns. perinteisen tai klassisen kieliopin (esim. Ikola 1991) hybridiversioksi. Tällöin jälkimmäisen kuvausvoimaa on täydennetty 1500-luvun kielen edellyttämällä mukaisilla alakategorioilla. Käytännössä tällaiset hybridimallit ovat tavallisia silloin, kun uutta kielioppia laaditaan aikaisempien esitysten puutteiden paikkaamiseksi mutta taustateoriasta halutaan kuitenkin pitää kiinni (Häkkinen 2005). Termistö noudattaa ensisijaisesti *Ison suomen kieliopin* käytäntöä, mutta koska osa sen termeistä on uudempia kuin vertailuaineiston (Ikola ym. 1989) termit, esitän täydennykseksi myös klassista rinnakkaistermistöä tarpeen mukaan.

Tekstivertailussa oli alun perin tarkoitus ottaa huomioon myös 1540-luvun jälkipuolella laadittu ns. Uppsalan käsikirjan fragmentti (*Codex B 28*), joka sisältää samaa aineistoa kuin Westhin ja Agricolan käsikirjat. Systemaattiseen vertailuun Uppsalan käsikirja ei kuitenkaan riitä, sillä siitä on säilynyt vain osia. Säilyneet katkelmat riittävät kuitenkin osoittamaan, että kielen rakenteen osalta Uppsalan käsikirja on lähes identtinen Westhin käsikirjan kanssa. Ortografia on tosin erilaista, ikään kuin kaksi eri kirjoittajaa olisivat sanelun perusteella kirjoittaneet saman tekstin kumpikin omalla tavallaan toisen tuotosta näkemättä. Kielen rakenteen osalta Uppsalan käsikirja ei tuo mitään olennaisia lisiä tutkimukseen, joten käytän sitä vertailuaineistona vain tarpeen mukaan.

Agricolan käsikirja on laajempi kuin Westhin vastaava teksti (yksityiskohtaisesti Häkkinen (toim.) 2012, 43–92). Agricolan käsikirjaan sisältyy hätäkasteen vahvistamista koskeva luku, joka lisättiin ruotsalaiseen käsikirjaan vuonna 1548. Agricolalla on lisäksi myös varsinaiseen käsikirjaan kuulumatonta aineistoa. Käsillä olevassa vertailussa nämä laajennukset on jätetty huomiotta, ja tarkasteluun on otettu vain Westhin ja Agricolan käsikirjojen yhteiset osuudet.

Muotojen tulkinnassa on käytetty apuna ruotsinkielistä kirkkokäsikirjaa (*Een Handbook* 1541). Kaikkia infiniittisten rakenteiden esiintymiä on verrattu vastaavaan kohtaan ruotsalaisessa lähtötekstissä. Näin on mahdollista arvioida, miten ruotsin- ja suomenkieliset sana- ja rakennevalinnat korreloivat keskenään. Käännöskieltä koskeva aiempi tutkimus on osoittanut, että erityisesti siinä vaiheessa, kun kirjakieli on vasta syntyvässä eikä vakiintunutta käännösperinnettä ole, käännösprosessin

tulosta on mahdotonta ennustaa (de Smit 2006: 22–23). Sekä Westh että Agricola ovat tehneet toisistaan riippumatonta pioneerityötä ja joutuneet toimimaan oman monikielisen kompetenssinsa varassa ilman suomen kieltä koskevien sanakirjojen tai muiden hakuteosten apua. Periaatteessa kääntämisessä on kysymys lähtötekstin semanttisesta tulkinnasta, merkityksen siirtämisestä ja kielentämisestä kohdekielillä, mutta edellä esitelty uskollisuuden periaate on vaatinut 1500-luvun kääntäjiä etsimään kohdekielisiä vastineita myös lähtötekstin muotorakenteille.

Käsillä olevassa tutkimuksessa vertaan Westhin käsikirjan tekstin infiniittisiä verbirakenteita oman aikansa muuhun kirjakieleen, nykysuomen yleiskieleen ja nykymurteisiin. Tavoitteena on osoittaa sekä verbi-inventaarissa että verbirakenteissa tapahtuneet muutokset ja pohtia niiden mahdollisia syitä ja seurauksia. Westhin ajan muuta kirjakieltä edustaa Agricola. Muuta painettua suomenkielistä kirjallisuutta ei tältä ajalta ole olemassa. Yleiskielen ja murteiden osalta käyttökelpoisimman vertailuaineiston tarjoaa Lauseopin arkiston (Ikola ym. 1989: V–XII) materiaalista tehty tutkimus *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*, joka on julkaistu vuonna 1989. Tässä tutkimuksessa on Ikolan johdolla käyty systemaattisesti läpi kaikki Lauseopin arkiston aineistossa esiintyvät infiniittiset verbimuodot ja niiden esiintymäfrekvenssit hämäläis-, pohjalais-, savolais-, kaakkois- ja lounaismurteissa sekä lounaisissa siirtymämurteissa. Vertailuaineistoksi Ikola tutkimusryhmineen on selvittänyt vastaavat tiedot myös nykysuomen yleiskielestä.

On odotettavissa, että infiniittisiä verbirakenteita koskevia eroja löytyy Mathias Westhin ja Mikael Agricolan teksteistä, sillä kirjoittajien murretaustat olivat erilaiset. Westh oli kotoisin Rauman seudulta, ilmeisesti Soukaisten kylästä, mutta sen lisäksi hänen elämästään ei tiedetä muuta kuin että hän työskenteli viimeiset vuotensa Rauman kappalaisena ja koulumestarina (Kallio 2012: 11–12). On mahdollista, että hän on viettänyt koko elämänsä Rauman seudulla. Joka tapauksessa hänen on täytynyt osata suomen ja ruotsin lisäksi myös latinaa, koska ilman sen taitoa toimiminen kirkon opetusvirassa olisi ollut mahdotonta. Agricola puolestaan oli syntynyt Pernajassa, käynyt koulunsa Viipurissa, opiskellut Wittenbergissä ja tehnyt työuransa Turussa piispan sihteerinä, koulumestarina, piispan avustajana ja lopulta piispana, ja uransa loppuvaiheessa hän kuului Ruotsin Itämaan yhteiskunnalliseen eliittiin (Heininen 2017). Omissa teoksissaan Agricola pyrki tietoisesti käyttämään lounais-suomalaista kielenpartta, vaikka käytännössä hänen teksteihinsä sisältyy aineksia monista eri murteista (Agricola 1548: 18–19; esimerkkejä esim. Jussila 1988: 221–222).

Westhin ja Agricolan teksteillä on ikää lähes puoli vuosituhatta, ja suomen kieli on monin tavoin muuttunut 1500-luvulta nykyaikaan tultaessa. Tämä käy kohta kohdalta ilmi luvusta 5 alkaen analyysiosassa, jossa käydään läpi kaikki Westhin käsikirjan infiniittiset rakenteet. Esimerkit on lukemisen helpottamiseksi kirjoitettu ääntämisen mukaan, joten ne eivät kuvasta aineistojen alkuperäistä ortografiaa. Vaihtoehtona olisi ollut tulkintavastuun siirtäminen lukijalle, mutta tämä on osoittautunut toimivaksi ratkaisuksi vain niissä tapauksissa, joissa myös lukijat ovat pe-

rehtyneet 1500-luvun ortografisiin käytäntöihin. Alkuperäiset kirjoitusasut ja niiden transkriptiot löytyvät edellä mainitusta tekstijulkaisusta (*Codex Westh* 2012; Agricolan osalta transkriptioperiaatteet on selostettu teoksessa *Mikael Agricolan Aapiskirja* 2007: 79–90). Klusiilin *t* heikkoa astevaihteluparia edustava soinnillinen dentaalispirantti [ð] on tässä artikkelissa merkitty *d*-kirjaimella. Esimerkkien morfologiset ja syntaktiset ominaispiirteet on säilytetty alkuperäisinä. Ruotsinkieliset vastineet on alan vakiintunutta käytäntöä noudattaen (*Codex Westh* 2012: 39–41) kirjoitettu ruotsalaisen käsikirjan alkuperäisen ortografian mukaan, koska niiden kohdalla kirjoitusasun myöhemmät muutokset ovat olennaisesti vähäisemmät ja lukeminen onnistuu myös nykyruotsin pohjalta.

5 A-infinitiivin perusmuoto

A-infinitiivi voi esiintyä sekä nominin että verbin yhteydessä. Westhillä nomineihin liittyviä infinitiivejä on 8, ja kollokaateista useimmat (6) ovat adjektiiveja: *hyvä olla, karvas ja kova päälän käydä, luvalinen tehdä, mahdollinen kutsuttaa, paras eritä, voimallinen* ('mahdollinen') *rukoella*. Substantiiviin liittyviä infinitiivejä on 2: *annan ruumihini syödä* ('syötäväksi') ja *annoi voiman duomita*.

Agricolan 8 infinitiivitapausta ovat vastaavanlaisia. Mielenkiintoinen poikkeus on kuitenkin Agricolan käyttämä A-infinitiivin translatiivi *tämä* (teloituskuolema) *ompi sinulle kova ja karvas kärsiäkses*. Westhillä on vastaavassa kohdassa perusmuoto *kärsiä*. Useat tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että A-infinitiivin translatiivimuotoa on sekä murteissa että vanhassa kirjakielessä käytetty pitkälti synonyymisena perusmuodon kanssa (esim. Sirelius 1894: 121; Kannisto 1902: 221). Vasta nykykirjakielissä translatiivin hallitsevaksi funktioksi on vakiintunut finaali rakenne (Ikola ym. 1989: 314).

A-infinitiivin passiivimuodot eivät ole kovin yleisiä, mutta Westhiltä löytyy kuitenkin 9 ja Agricolalta 7 tapausta, jotka ovat yleensä toisiaan vastaavissa tekstinkohdissa. Kastekaavassa pappi kysyy lapselta: *Tahtokkos kastettaa* 'wilt tu warda döpt'. Kysymyksen rakenne ei vastaa ruotsinkielisen käsikirjan rakennetta, joten kyseinen kohta on ilmeinen käännös vanhemman latinankielisen kastekaavan kysymyksestä *Vis baptisari* (esim. *Manuale Aboense* 1522: 13). Kastetoimitukseen sisältyvässä dialogissa kastettavaa lasta edustaville kummeille suunnatut kysymykset on jo keskiajalla jouduttu käytännön syistä esittämään kansankielellä, vaikka ne painetussa käsikirjassa ovat olleet latinaksi (Pirinen 1962: 103). Sairaskäyntien kohdalla passiivinen A-infinitiivi liittyy adjektiiviin *mahdolinen* 'jonkin arvoinen': *etten minä mahdollinen ole kutsuttaa sinun lapsekses* 'icke är werd kallas'. Tässä se vastaa ruotsin *s*-passiivia. Hautaamisessa Westhillä muoto liittyy ruotsin mallin mukaisesti valittuun *seisoa*-verbiin *ei hän oikeelisesti seisonut autettaa* 'henne icke retzligha stoodh til hielpa'. Agricola on valinnut vastaavaan rakenteeseen *taitaa*-verbin merkityksessä 'voida': *ei*

tainut autettaa. Mestattavien vahvistamista koskevassa luvussa Westhin ja Agricolan rakenteet ovat samat mutta verbit erilaiset: *olis antanut kiinni otettaa vs. olisi antanut fangittaa*. Samasta luvusta löytyy molemmilta *mahtapi vs. mahtaa veisattaa*, Westhiltä kahteenkin kertaan. Westhillä esiintyy myös kahdesti *mahtais täytettää* ja kerran *taitaan kiinniotettaa*. Agricola on vastaavissa kohdissa päätenyt pelkkään finiittiverbiin (*täytettäisiin, täytettäisiin, kiinniotettaisiin*). Sairaskäyntiin sisältyvän ehtoollisen kuvauksessa Agricolalla on passiivin A-infinitiivi *annan ruumiini syötää*, mutta Westhillä on vastaavassa kohdassa kieliopillisesti monitulkinainen aktiivin infiniitiivi *annan ruumiini syödä* 'giffuer iagh idher min lekamen til at ätä'. Semantiikan kannalta ruotsin prepositiorakenne *til (at)* + infiniitiivi vahvistaa eräänlaisena rinnakkaistapauksena sitä Saukkosen (1965) päätelmää, että suomen A-infiniitit ovat alkuaan deverbaalisten nominijohdosten latiivimuotoja.

Ainoa kohta, jossa passiivin A-infiniiviin liittyy ablatiiviagentti, löytyy Agricolan vihkipuheesta: (morsian) *pyytää sinulta varjeltaa*. Westh on vastaavassa kohdassa päätenyt partisii-pin loppuheittoisen essiivimuodon ja rakenteeseen sisältyvän ablatiiviagentin käyttöön: *tahtolee sinulta varjeltun olla*. Ruotsalaisessa käsikirjassa kohta kuuluu *begärrar wara aff tigh beskermat*, jota Westhin käännös tarkasti noudattelee sanajärjestystä lukuun ottamatta.

Erityisen kiinnostavaa on tarkastella nykykielen valossa niitä verbejä, joihin A-infiniiviin perusmuoto liittyy. **Murteissa** suurin osa näistä verbeistä on luokiteltavissa nesessiivisiksi, ts. ne ilmaisevat pakkoa, välttämättömyyttä tai velvollisuutta. Tavallisimmat rakenteet ovat *pitää tehdä* ja *täytyy tehdä* (Ikola ym. 1989: 247). Sen enempää Westhin kuin Agricolankaan käsikirjassa ei ole yhtään ainoaa esimerkkiä näistä kummastakaan.

Yleiskielen vertailuaineistossa (Ikola ym. 1989: 247) tavallisimmat nesessiivirakenteet ovat *pitää tehdä* ja *tulee tehdä*. Westhillä ei ole lainkaan rakennetta *tulee tehdä*, mutta Agricolalla se esiintyy 10 kertaa. Ikola ym. (1989: 248) kiinnittää huomiota siihen, että vaikka nesessiivinen *tulee* tunnetaan myös murteissa, se on harvinainen, ja sen kohdalla ero murteiden ja yleiskielen välillä on erityisen suuri: yleiskielen nesessiiviverbeistä *tulee*-verbin osuus on 31 %, mutta murteissa se on vain 0,2 %. Nesessiivinen *tulee* on ominainen hallinnon ja virkakielen teksteille. Agricolan valinnat osoittavat, että tämä kehitys on alkanut jo reformaatioaikana.

Westhin käsikirjassa ei A-infiniiviin perusmuodon yhteydessä esiinny yhtään sellaista verbiä, jonka perusfunktio on nykykäsityksen mukaan ilmaista nesessiivisyyttä. Kaikki Westhin verbit ovat niitä, jotka Ikola ym. (1989: 286) on luokitellut modaalisiksi ja permissiivisiksi (ks. myös J. Leino 2003). Westhin verbit ovat *aikoa, antaa, käskeä, mahtaa, raskita, saada, seisoa, tahtoa, taitaa* ja *tietää*. Ehdottomasti yleisin on *mahtaa* (63 esiintymää), seuraaviksi tulevat *tahtoa* (42), *antaa* (33) ja *taitaa* (25). Muita on 5 tai vähemmän. *Sallia*-verbiä ei esiinny lainkaan Westhillä eikä Uppsalan käsikirjassa, mutta Agricolalla siitä on 4 esiintymää. Myös *voida* puuttuu Westhiltä,

mutta Agricolalla on 2 tapausta kohdassa, jolla ei ole vastinetta Uppsalan käsikirjan katkelmassa. (Vanhan kirjakielen varhaisimmista esiintymistä ks. Jussila 1998.)

Mahtaa-verbin esiintymistä 28 on konditionaalimuotoisia, loput indikatiiveja. Vertailu ruotsalaiseen käsikirjaan osoittaa, että Westh on käyttänyt *mahtaa*-verbiä hyvin rutiinimaisesti ruotsin *må*-verbin vastineena. Ainoa poikkeus on edellä esitellyn *mahtaa veisattaa* -rakenteen ensimmäinen esiintymäkerta, jossa ruotsalaisessa käsikirjassa ei ole apuverbiä lainkaan, mutta toisella kerralla sielläkin on mallina *må* (*må man siunga*). Mallina on useimmissa tapauksissa nimenomaan *må*-muoto, joissakin tapauksissa myös *mågha* (4 esiintymää, esim. *mahtaisit yhdes totises uskos ja yhteitsesä rakkaudesa elää vs. mågha leffua*), *måghe* (1, *että me – – mahtaisimma sillä viimeisellä duomiolla ylesnosta ijankaikkiseen elämähän vs. måghe vpstå*) tai *mätte* (2, esim. *että me itse kukin kohdastam niin mahdaisim käydä vs. mätte så begå*).

Agricolallakin *mahtaa* on tavallinen, mutta ei läheskään niin yleinen kuin Westhillä. Esiintymiä on yhteensä 26, joista 11 on konditionaalimuotoisia. Agricolan muut valinnat kertovat ruotsalaisen käsikirjan *må*-esiintymien eri funktioista. Agricolalla on vastineena pelkkä predikaattiverbin konditionaalimuoto 18 tapauksessa, ja 13 kertaa vastineena on imperatiivi tai optatiivi. Karkeasti luokitellen konditionaalitapaukset ovat tulevaisuuteen suuntautuvia rukouksia, toivomuksia, toivotuksia tai ennustuksia, imperatiivi- ja optatiivimuodot taas toimitusta suorittavalle papille tarkoitettuja ohjeita. Esimerkiksi vihkipuheeseen sisältyvä rukous on Westhillä *Anna armojas, oo Jumala, että hän mahtais täyttää rakkauden ja rauhan kanssa*. Agricolalla vastaava kohta kuuluu *Anna armos, oo Jumala, että hän täyttäisiin rakkaudella ja rauhalla*. Papin ohjeista tyypillinen esimerkki on Westhin *Sitten mahtaa pappi manata niitä kuin siinä tykönä ovat*. Agricolalla vastaava ohje kuuluu *Sitte pappi manatkaan lässäseisovita*.

Kolmessa tapauksessa Agricola on valinnut Westhin *mahtaa*-verbin tilalle *nessiivisen tulla*-verbin. Westhin ohje mestattavan vahvistamisessa kuuluu: *sitten mahtapi* (pappi) *lohduuttaa ja vahvistaa häntä niinkuin nyt edestoimitettu on*. Agricolan vastaava ohje on: *sitä myös tulee lohuttaa ja vahvistaa niinkuin nyt ennen sanottu on*.

Vertailu sukukieliin osoittaa, että *mahtaa*-verbin ydinmerkitys on vanhastaan ollut 'voida, osata, kyetä' (esim. UEW 1988: 265; SSA 1995 s. v. *mahtaa*). Etenkin Westhin konditionaalimuotoiset rukoukset (*vahvista häntä, että hän mahtais täyttää sinun pyhät käskys*) ja toivomukset (*että hän mahtais kuolla yhdes vahvas uskos*) sopivat tähän kehukseen, samoin viittaus tulevaan mahdollisuuteen (*luulekkos, että nämät luut mahtavat jällens ylesnosta elämään vs. menar tu at thenna benen åter mågha leffuande warda*). Sen sijaan kehotukset, käskyt ja muut direktiivit edustavat selvästi epäsuomalaista käytäntöä ja perustuvat vain ruotsin *må*-verbin rutiinimaiseen kääntämiseen. Suomalaiseksi vastineeksi on valittu nimenomaan *mahtaa*-verbi ilmeisesti toisaalta äänneasun, toisaalta murrepohjan ansiosta. Murteissa *mahtaa*-verbi on melko yleinen lounaismurteissa ja lounaisissa siirtymämurteissa (Ikola ym. 1989: 283) eli juuri niillä murrealueilla, joilla vanhin kirjasuomi syntyi. Mitään muutakaan

edes osittain sopivaa verbiä ei suomen kielessä ole ollut tarjolla kyseisen modaalisen apuverbin tehtävään, ja etenkin Westh näyttää pitäneen apuverbin käyttämistä tarpeellisena pyrkiessään säilyttämään uskollisesti alkutekstin rakenteen.

Westhin muista A-infinitiivin perusmuodon kanssa esiintyvistä verbeistä on vähemmän sanottavaa. Verbi *tahtoa* ilmaisee yleensä subjektipersonan tahdosta riippuvaa tekemistä tai aikomista, ja sen esikuvina ovat lähes aina ruotsin *vilja*-verbin eri muodot. Vain yhdessä kohdassa verbillä on selvä tahdosta riippumaton futuurin merkitys, jollaista Ikola (1949: 212–230) on havainnut myös muusta vanhimmasta kirjakielestä: *ymmärdän ja merkitsen sen, että minun edesäni tahtoo seisoo kova luku* ('tilinteko'), *ellekkäs armoja tege minun kanssani*. Tässäkin tapauksessa *tahtoo* on ruotsin *vilja*-verbin vastine ('migh wil stå en hård rekenskap före'). Kolme kertaa *tahtoa*-verbin asemesta esiintyy sen johdos *tahto(o)lla* tai *tahtoella*, joka on nykykies- sä tuntematon.

Valtaosa *antaa*-verbin esiintymistä on sallimista ilmaisevia permissiivirakenteita, joiden ruotsinkielisessä esikuvassa on jokin *låta*-verbin muoto, yleisimmin *låt*. *Antaa*-verbin yleisyys tässä funktiossa on ymmärrettävä, koska *sallia* ei kuulu lainkaan Westhin sanavarastoon. Tapauksista noin puolet sisältyy selviin käskyihin tai kehotuksiin, mutta niissä direktiivin funktio ei perustu itse *antaa*-verbiin vaan sen imperatiivimuotoon. Kuten J. Leino (2003: 258–282) on osoittanut, vanhan kirjakielen *antaa*-verbin sisältävillä permissiivikonstruktioilla on kaksi pääfunktioita, salliminen ja alullepaneminen. Tietoista alullepanemista ilmaisevat rakenteet voidaan joskus tulkita myös käskyiksi, mutta vain silloin, jos ilmauksen subjektina on autoritatiiviseen toimijaan kuten Jumalaan viittaava sana. Tulkinta ei siis riipu kieliopillisesta rakenteesta vaan sen kuvaaman toiminnan osallistujista. Myös autoritatiivisen toimijan kohdalla tulkintavaihtoehtoja voi olla useita. Mestaamista käsittelevässä luvussa on tästä valaiseva esimerkki: *Ellei Jumala -- -- olis -- -- antanut sinua kiinni otettaa* 'Hwar Gudh -- -- icke hadhe -- -- låtit tigh bliffua gripin'. Tässä *antaa*-verbin voi ajatella merkitsevän joko sallimista, aiheuttamista tai käskemistä tai kaikkia yhtä aikaa. Kerran on Westhin *antaa*-verbin taustalla ruotsin imperatiivi ilman apuverbiä (*anna sinun hyvästisiunaukses päälän tämän morssiamen huoneen tulla* 'giff tijn welsignelse offuer theta brudhahus'). Yksi esiintymistä on tiedottamista merkitsevä kiteytymä *annoit tietä* (*gaff ther medh till kenna*), jossa *tietää*-verbistä on vanhalle kirjakielelle ominaiseen tapaan käytetty konsonanttivartaloista A-infinitiiviä. Prototyypin antamisen merkitys *antaa*-verbillä on vain niissä edellä esitellyissä tapauksissa, joissa sen yhteydessä esiintyvä infinitiivi liittyy nominiin.

Verbi *taitaa* esiintyy kauttaaltaan merkityksissä 'voida, kyetä, olla mahdollista', eikä se ilmaise missään yhteydessä epävarmuutta tai arvelua. Sen esikuvana ovat ruotsalaisessa tekstissä aina *kunna*-verbin eri muodot, useimmiten *kan* tai *kunde*.

Selvä erikoisuus on verbi *raskita*, joka esiintyy myönteisessä lauseyhteydessä ja merkitsee 'olla halukas tekemään jotakin'. Se esiintyy Westhillä, Agricolalla ja Uppsalan käsi- kirjassa kahdesti täsmälleen samoissa kohdissa, joten se on ilmeisesti

perua vanhemmasta suullisesta kirkkokielestä. Ensimmäisen kerran se esiintyy kasteen alkurukouksessa, joka on käännös *Manuale Aboensen* latinankielisestä rukouksesta (Lempiäinen 1965: 106). Siinä se vastaa latinan verbiä *digno* 'pitää jonkin arvoisena t. arvolle sopivana'. Nykysuomessa käypä käännösvastine voisi olla *suvaita*. Rukous on myös ruotsalaisessa käsikirjassa (*raskitse katsoo tämän sinun palveljas N. pääle vs. werdas til at see*). Toinen esiintymä on vihkikaavan ensimmäisessä sormusrukouksessa, joka pohjautuu Olavus Petrin jo vuonna 1529 laatiman ruotsinkielisen käsikirjan rukoukseen (*Me rukkoilemma sinua, että raskitsit lähdeettä vs. at tu wil werdas til at senda*). Tämäkin perustuu keskiaikaiseen latinankieliseen rukoukseen, mutta ei ole varsinainen käännös. (Knuutila 1990: 361–368.) Sekä kaste että vihkiminen ovat toimituksia, joihin on jo keskiajalla sisällynyt kansankielisiä osia. Ilmeisesti myös rukouksia on viimeistään reformaatioaikana luettu suomeksi ennen kuin ne ovat saaneet kirjallisen muodon. Tämän mahdollisuuden puolesta puhuu kaikille säilyneille käsikirjoille yhteinen käytäntö.

Verbi *raskita* on selitetty vanhaksi venäläiseksi lainaksi, joka itämurteissa ja nykykirjakielissä esiintyy yleensä asussa *raatsia* (SSA 2000 s. v. *raatsia*). Länsimurteissa laajalti tunnettu variantti on *raskia*, mutta *raskita* tunnetaan lähinnä varsinaiskarjalasta (KKS 5 1997 s. v. *raskita*). Nykysuomessa verbi on kieltohakuinen ja sen merkitys on 'hennoa', mutta 1500-luvun käsikirjoissa merkitys vastaa selvästikin verbin alkuperäisen venäläisen lähtömuodon merkitystä (*račit* 'haluta, olla valmis tekemään jotain').

6 A-infinitiivin translatiivi

A-infinitiivin translatiivimuotoja, joissa tunnusta seuraa sijapääteen lisäksi omistusliite, on vain muutama. Kaikille kolmelle käsikirjalle yhteinen, fraasimainen muoto löytyy kahteen kertaan vihkikaavasta: *rakastaakseni* 'til at elska'.

Westhillä on lisäksi kerran *istuttaaksensa*. Agricolaalta löytyy *hukataksens* 'kadottaakseen' ja *ajattelet pitääkses ehtoolist* 'aiot nauttia ehtoollista'. 1500-luvun kielessä A-infinitiivin translatiivi edustaa yleensä samanlaista finaalityyppiä kuin nyky-suomessa, mutta kuten edellä on jo todettu, se voi esiintyä myös synonyymisena perusmuodon kanssa. Agricolan adjektiivin liittyvä infiniivimuoto (*kova ja karvas kärsiäkses*) on esitelty jo edellä A-infinitiivin perusmuodon yhteydessä.

7 E-infinitiivi

E-infinitiivin inessiivit ovat käsikirjoissa harvinaisia, mutta kun niitä käytetään, ne ilmaisevat matriisilauseen kanssa samanaikaista tekemistä samaan tapaan kuin nyky-suomessa. Westhin ja Agricolan yhteisiä muotoja on kaksi, *johdattais* 'johdattaessa'

ja *kuolesans* 'kuollessansa'. Agricolalla on lisäksi *pannesans* 'pannessaan' siinä vihki-kaavan kohdassa, jossa sulhanen panee sormuksen morsiamen sormeen ja lausuu tietyt sanat.

Ensi näkemältä muodot vaikuttavat täysin idiomaattisilta, mutta ensimmäisessä yhteisessä esimerkissä huomiota herättää poikkeaminen **murteiden** yleisestä käytännöstä (Ikola ym. 1989: 327): rakenteessa on genetiivimuotoinen subjektiosa, joka ei edusta hallitsevan lauseen subjektia, ja lisäksi omistusliite puuttuu: *meille rauha rakenna, että me sinun johdattais kaikki vijat niin välttäisim*. Ilmaus sisältyy yleisesti tunnettuun keskiaikaiseen hymniin *Veni creator spiritus*, jota ruotsalaisessa käsi kirjassa ei ole kirjoitettu auki. Rakenteellinen vertailu osoittaa, että hymni onkin suomennettu suoraan latinasta, ja käytännöllisesti katsoen sama suomennos sisältyy jo Agricolan *Rukouskirjaan* (Knuutila 1990: 558; Tuppurainen 2012: 51). Kyseinen rakenne on näppärä mukaelma latinan ilmauksesta *ductore te* 'sinä johdattajana'.

E-infinitiivin instruktiveja on Westhillä 11 ja Agricolalla 10. Westhin erikoisuus on *ylitse kuulten*, jolla tarkoitetaan lausumista niin, että myös seurakunta kuulee (*Sitten lukekoon pappi ylitse kuulten Kristuksen sanat sakramentista*). Se on mukailleen käännetty ruotsinkielisestä ilmauksesta *offuerliwdt*. Agricolan vapaampi suomennos on *julkisesta* 'julkisesti'.

Yhteinen erikoisuus on *sanoden* 'sanoen', joka Westhillä esiintyy 3 ja Agricolalla peräti 7 kertaa. Tässä muodossa alkuperäisen *-ten*-päätteen klusiili on äännelaillisesti heikentynyt spirantiksi painottoman tavun jäljessä mutta ei vielä kadonnut kokonaan, niin kuin se on kadonnut nykysuomesta. Itse asiassa juuri tämä muoto näyttää olevan uskonnolliselle kielelle ominainen jäännös, jota saattaa tavata vielä seuraavienkin vuosisatojen hengellisestä kirjallisuudesta (Rapola 1965: 163). Sen perusteella ei siis kannata kiirehtiä päättelemään, että spirantti olisi tässä asemassa vielä yleisesti säilynyt 1500-luvulla. Muiden verbien vastaavat muodot todistavat toista: *jättäin, kärsin, kiittäin, pitäin*. Agricolan *kiittäden* on poikkeus ja ilmeisesti vastaavanlainen relikti kuin *sanoden*.

8 MA-infinitiivi

Nominia määrittäviä MA-infinitiivin illatiiveja on Westhillä vain kaksi, *sovelias tulemaan* ja *mahdolinen tulemaan*. Agricolalla on molemmissa vastaavissa kohdissa adjektiiivina *mahdolinen*.

Westhillä illatiivi esiintyy neljän eri verbin yhteydessä: *otan todistamaan, päästää menemähän, saattoi tekemään, vaaditahan panemaan*. Lisäksi näyttää siltä, että Westhillä olisi konstruktio *vei murhettima(a)n*, mutta vertailu lähtötekstiin¹ osoittaa, että Westhiltä on näiden sanojen välistä pudonnut sanoja pois, eivätkä *vieminen* ja

1 **förer** oss til vårt retta fädernes land igen. Therfore skole wij icke heller alt för mykit **söria**

murhettiminen kuulu samaan konstruktioon. Agricolan verbivalikoima on laajempi: *annoi olemaan, laskekaan menemähän, manataan lankeemaan ja rukolemaan, opet- takaa vahvistamaan, saattoi tekemään, on ulosvalinut omistamaan ja nautitsemaan, vaaditaan panemaan*.

Muissa paikallissijoissa MA-infinitiivejä esiintyy niukasti. Inessiivejä ei ole kum- massakaan tekstissä ainuttakaan. Elatiiveja on Westhillä yksi, ja se on hyvin luonteva: *veisaamast päästy on*. Agricolalla ei elatiiveja ole lainkaan. Adessiivit puuttuvat mo- lemmilta kokonaan.

MA-infinitiivin abessiiveja on vain muutama, ja kaikki edustavat fraasimaisia verbimuotoja, jotka merkitsevät päättymättömyyttä. Westhillä on *ilman lakkaamat* ja *loppumat*, Agricolalla *ilman lakkaamata, ilman loppumat* ja kaksi kertaa *loppu- mata*. Abessiivin päätteessä on yleensä vain yksi *t* ja muotoon liittyy usein prepo- sitionainen vahvike *ilman*, jollainen säilyi kirjakielisessä käytössä 1800-luvulle asti (Lauerma 2012: 63–65).

Nyky-suomen deskriptiivinen kielioppi ei kuvaa lainkaan MA-infinitiivin instruk- tiivimuotoa, ja aktiivisessa kielenkäytössä se esiintyy vain fraasimaisena jäänteenä (*piti tekemäni; mitä tuleman pitää*). Sen sijaan vanhassa kirjakielisessä muoto on ollut ahkerassa käytössä, ja sitä on käytetty nimenomaan *pitää*-verbin yhteydessä. Ikola (1949: 163–205) on osoittanut, että vuoden 1642 *Bibliassa* ja Agricolan raamatullisis- sa teksteissä rakenne *pitää tekemän* on monifunktionen. Se toimii usein nesessiivi- rakenteena ('täytyy tehdä'), mutta sitä on käytetty myös indikatiivin preesensin teh- tävässä, futuurin ilmaisimena sekä sellaisissa modaalisisä merkitystehtävissä, joita nykyään ilmaistaisiin konditionaalilla. Ikola (mp.) on myös osoittanut, että Agricolalla *pitää tekemän* futuuri on yleisempi kuin *Bibliassa*.

Westhin käsikirjassa *pitää tekemän* -rakenne on vieläkin yleisempi kuin Agricolalla. Esiintymiä on Westhin tekstissä kaikkiaan 145 ja Agricolan *Käsikirjan* vastaavissa kohdissa 77. Agricola käyttää usein yksinkertaista indikatiivimuotoa (*te saatte*), kun Westhillä on *pitää tekemän* rakenne (*teidän pitää saaman*). Agricolalla vastineena saattaa olla myös finiittiverbin konditionaalimuoto (*toit he lapsia Jeesusen tyge, että hän heihin rupeis*), kun Westhillä on *pitää tekemän* -rakenne ((*toit hee lapsia Jeesusen tygä, että hänen piti heihin rupeeman*). Agricolalla vastineena voi olla myös finiittiverbin imperatiivi- tai optatiivimuoto (*sovittakaan hän niin itsensä*) tai jokin toinen nesessiivirakenne (*tulee tietää ja ymmärtää*), kun Westhillä on *pitää tekemän* rakenne (*hänen pitää rakentaman hänens sen jälkiin; pitää tietämän ja ymmärtämän*).

Vanhan kirjakielen *pitää* on useissa yhteyksissä todettu ruotsin *skola/skall/skul- le*-verbin käännösvastineeksi (kirjallisuutta esim. Elsayed 2017: 122; *skola*-verbistä SAOB 1972 *skola* v. 3). Agricolan *pitää tekemän* rakennetta viimeksi tutkinut Elsayed on analysoinut perusteellisesti verbien yhtäläisyyksiä ja eroja ja todennut *pitää*-ver- bin esiintyvän *skola*-verbin kaikissa funktioissa (Elsayed 2017, erit. 78–89, 179).

Myös Westhillä *pitää tekemän* -rakenne näyttää vastaavan hyvin johdonmukai- sesti ruotsin *skola*-verbin sisältäviä konstruktioita. Vain neljä kertaa mallina on ollut

ruotsin *moste* (esim. *ettå hänen kuoleman pitää ja oleman maana jällens vs. hon döo moste och warda iord igen*) ja kerran *böra* (*meidån pitää tekemån testamenttii vs. bör oss göra testament*).

Kansankielen aineistossa *pitää tekemån* -rakenne on leimallisesti lounaismurteinen (Ikola ym. 1989: 356–357). Raumalaisen Westhin valinnalla on siis ollut selvä murrepohja. Lounaismurteissa se ei kuitenkaan ole läheskään yhtä yleinen (n. 11 % kaikista nesessiivirakenteista) kuin Westhillä, jolla se on muiden funktoidensa ohella käytännöllisesti katsoen ainoa varsinainen nesessiivirakenne.

Käännösprosessin myötä tuotettujen *pitää tekemån* -rakenteiden lisäksi Westhiltä löytyy myös kymmenkunta tapausta, joissa ruotsalaisessa lähtötekstissä ei ole mitään modaaliverbiä (esim. futuurinen *ei hänen ikänåns pidå siihen sisålle tuleman vs. kommer ther aldrig in*). Sekä rakenteen suhteeton yleisyys että sen käytön leviäminen uusiin konteksteihin viittaavat siihen, että *pitää tekemån* rakenne on Westhin käsityksen mukaan ollut juhlavalle kirkkokielelle ominainen tyylikeino.

Westhin käsikirjasta löytyy *pitåå*-verbin lisäksi ainoastaan yksi verbi, jonka yhteydessä käytetään MA-infinitiivin instruktiivia, ja sekin esiintyy vain yhden kerran ja kielteisenä: *ei tarvitse pelkååmån*. Se sisåltyy sairaskåynnin yhteydesså annettavaan synninpäästöön. Sama verbi samassa muodossa esiintyy vastaavassa kohdassa myös Agricolalla ja Uppsalan käsikirjan katkelmassa. Tätå *ei tarvitse tekemån* -rakennetta ei mainita Ikolan ym. (1989) tutkimuksessa, ei myöskåån Kiurun (1977) väitöskirjassa, jossa tarkastellaan suomen kieltohakuisia verbejä sekä yleiskielen että murreaineiston perusteella. Sitå ei käsitellä myöskåån Laitisen (1992) väitöskirjassa, jossa analysoidaan suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia. Rakenne on siis poikkeuksellinen muodoste. Kun se kuitenkin esiintyy kaikissa lähteissä samanlaisena, sen täytyy olla perua suullisessa muodossa vakiintuneesta synninpäästön kaavasta, jonka muotoilijalla ei ole ollut aivan tarkkaa käsitystä siitä, mitä infiniittimuotoja suomessa on ollut tapana yhdistää mihinkin finiittiverbiin. Laitinen (mts. 130) toteaa Saukkoseen (1966: 125) viitaten, ettei *tarvita* kuulu vanhimpiin modaaliverbeihin vaan että se on alkanut muodostaa nesessiivirakenteita vasta suomen erilliskehityksen aikana muiden nesessiiviverbien mallin mukaan. Tåsså tapauksessa ilmeinen malli on ollut *pitåå tekemån* -rakenne. Kielikontaktitutkimus (esim. Thomason 2014: 202) on osoittanut, että jopa ainutkertainen lipsahdus tai ilmauksen tilapäinen leikillinen käyttötapaa saattaa laukaista kielen muutoksen. Rakenteen *tarvitsee tekemån* kohdalla varsinaista muutosta ei kuitenkaan ole tapahtunut, koska rakenne ei ole vakiintunut pysyväksi osaksi suomen modaalijärjestelmää. Siitå löytyy kyllå vanhimmasta kirjakielestå mainitun käsikirjaesiintymån lisäksi muutamia muitakin esiintymiå, ja jonkin verran näyttöå löytyy saman muodon esiintymisestä *tåytyå*-verbin yhteydesså (Saukkonen 1966: 128; Håkkinen 1993: 214). Nykymurteissa ja nykyisesså yleiskielesså nånå kaikki rakenteet ovat kuitenkin tuntemattomia.

9 on tekeminen -rakenne

Verbin *-minen*-johdoksesta ja *olla*-verbistä muodostuvaa rakennetta (*hänen on tekeminen*) on perinteisessä kieliopissa (esim. Ikola ym. 1989) nimitetty neljänneksi infinitiiviksi. Tätä rakennetta ei esiinny tutkimassani aineistossa, vaikka Agricolan muissa teoksissa sitä esiintyy jonkin verran (esim. Kiuru 1988: 174). Rakenteen puuttuminen on odotuksenmukaista, sillä aineistoni on suhteellisen pieni ja kyseinen rakenne on harvinainen sekä murteissa että yleiskielessä (Ikola ym. 1989: 430–431). Ilmeisesti rakenne on jäänyt syrjään, kun merkitykseltään selvemmin nesessiivisiä ilmauksia on ollut tarjolla muitakin (ks. myös P. Leino 1965).

10 Partisiipin sisältävät verbirakenteet

Partisiipit esiintyvät Westhillä lähinnä finiittisten liittomuotojen tai passiivirakenteiden osina tai sitten perusluonteensa mukaisesti nominaalisissa funktioissa. Liittomuodoista erityistä huomiota ansaitsevat liittopreesens (*on tekevä*) ja liittoimperfekti (*oli tekevä*), jotka harvinaisuudestaan huolimatta ovat jo 1500-luvun kirkkokielessä selvästi vakiintuneet futuurin ilmaisimiksi. Apostolisen uskontunnustuksen esiintymä *on tuleva duomitsemaan* esiintyy samassa muodossa kahdesti sekä Westhillä, Agricolalla että Uppsalan käsikirjan katkelmassa. Se on käännöksen latinankielisestä ilmauksesta *venturus est iudicare* (ks. myös Itkonen-Kaila 1993). Uskontunnustus kuului jo keskiajalla ns. katekeettisiin teksteihin, jotka pappien oli opetettava kansalle, ja ainakin kasteen yhteydessä se on luettu kansankielellä, jolloin kummit ovat osanneet vastata asianmukaisesti jokaiseen papin lukemaan uskonkohtaan (Pirinen 1988: 13).

Westhillä on kaksi muutakin futuurin funktiossa käytettyä liittopreesenssiä (*Jumala antavainen on; on Jumala edestuvainen*). Näissä molemmissa infinittimuotoa edustaa VA-partisiipin adjektiivijohdos, joka voi esiintyä vanhimmassa kirjakiellessä vapaassa vaihtelussa pelkän partisiipin kanssa (Ikola 1949: 155–158). Agricolalla on vastaavissa kohdissa yksinkertainen indikatiivin preesens. Tulevaisuuteen viittaavassa liittoimperpektissä (*tuleva oli*) on pelkkä partisiippi. Ikola (mp.) on osoittanut, että kansankielessä vastaavat muodot ovat eräänlaisia kestromuotoja, jotka ilmaisevat jatkuvaa tekemistä. Tästäkin käytöstä löytyy Westhiltä yksi esimerkki (*kaikki ne kuin tässä asuvised ovat*).

Aiempi tutkimus (esim. Ojansuu 1909: 143–155; Hakulinen 1979: 565–572) on osoittanut, että referatiivirakenteet, joita aiemmin on nimitetty partisiippirakenteiksi, ovat 1500-luvun kielessä olleet vasta muotoutumisvaiheessa. Partisiippien käyttö nominaalipredikaatteina on kyllä uralilaisen kielikunnan ikivanha ominaispiirre (esim. Lehtinen 2007: 58, 91), ja referatiivirakenne on ollut luonteva käännösvastine latinan *accusativus cum infinitivo* -rakenteelle (Ikola 1960: 63). Latinan rakenne ei kui-

tenkaan ole tarjonnut kaikkien kieliopillisten yksityiskohtien osalta tarkkaa esikuvaa suomen referatiivirakenteille, joista ajan myötä on tullut erityisesti kirjakielelle ominaisia ja rakenteeltaan alkuperäistä mutkikkaampia ilmaisukeinoja (Ikola ym. 1989: 468). Referatiivirakenteiden nykyiset asut ovat vakiintuneet vasta syntaksin tietoisesta normittamisen myötä 1800-luvun loppupuolelta alkaen (esim. Setälä 1880: 45–47), ja nykykielessäkin referatiivirakenteen muodostamiseen liittyy ongelmia, joihin edes äidinkieleltään suomalaisen kielitaju ei tuota yksiselitteisiä ratkaisuja (Kielitoimiston kielioppiopas 2015: 237). Referatiivirakenne ei kuitenkaan ole samalla tavalla pakollinen ilmaisukeino kuin latinan *accusativus cum infinitivo*, joten sitä voi tietoisesti välttää valitsemalla analyyttisen rakenteen, esim. sivulauseen. Näin usein tapahtuukin esim. silloin, kun suomea opiskellaan toisena tai vieraana kielenä (Ivaska 2014: 177).

1500-luvun teksteissä esiintyy jonkin verran aivan nykysuomen mukaisia referatiivirakenteita, kuten Westhin *näkee sen sairaan elävän*. Agricolalla on kaksi tapausta, joissa rakenne on nykysuomen kaltainen: *arvapi tarvitsevan ja luulee kärsivän ja ymmärtävän*.

Osa partisiipin sisältävistä rakenteista on tutkimusaineistossani tavalla tai toisella totutusta poikkeavia. Esim. Westhin esimerkissä *kristityt sanotaat makkaavan* 'kristittyjen sanotaan nukkuvan' passiivimuotoinen finiittiverbi sisältää myös monikon 3. persoonan päätte. Muita referatiivirakenteen tyyppisiä ilmauksia ei Westhillä olekaan. Agricolalla vastaavassa kohdassa on *kristityt sanotaan makaava*, jossa partisiippi on yksikön nominatiivimuodossa, ei genetiivissä tai predikatiivin tapaan monikon nominatiivissa. Agricolan esimerkkiä vastaavia rakenteita, joiden esikuvina ovat olleet latinan appositioina käytetyt partisiipit, on esiintynyt hyvinäkin pidettyjen kirjoittajien kielellä pitkälle 1800-luvulle asti (Lehikoinen & Kiuru 1989: 169–170).

Nesessiivirakenteen tyyppistä *on tehtävä* ei ole aineistossa yhtään esimerkkiä. Rakenteen puuttuminen raumalaisen Westhin käsikirjasta on odotuksenmukaista, sillä kansankielessä se on ominainen erityisesti savolaismurteille. Agricolalla sen sijaan on muussa tuotannossaan tapauksia, jotka voidaan tulkita tällaisiksi nesessiivirakenteiksi, vaikka tyyppi ei vaikutakaan täysin kiteytyneeltä. Joka tapauksessa 1800-luvun kieliopissa (esim. von Becker 1824) *on tehtävä* -rakenne mainitaan synonyymisena ns. neljännen infinitiivin kanssa. Nykyisessä yleiskielessä sen osuus kaikista nesessiivirakenteista on 53 prosenttia (Ikola ym. 1989: 436–437). Nesessiivirakennetta muistuttaa Westhin fraasi (*tahtolemma*) *tiettäväksi tehdä*. Myös Agricolalla on vastaavanlaisia esimerkkejä muussa tuotannossaan.

Agenttipartisiippeja ei esiinny lainkaan tutkimassani aineistossa, eikä niitä juuri ole muussakaan 1500-luvun kirjakielessä. Tämä on odotuksenmukaista siinä mielessä, ettei mikään lähtökielten muoto, olipa sitten kysymys latinasta, ruotsista tai saksasta, houkuttele valitsemaan suomalaisiksi käänösvastineeksi nimenomaan agenttipartisiippia. Kaikista lähtökielten tapauksista on mahdollista selvittää VA- tai NUT/TU-partisiipilla. Itkonen-Kaila (1992: 141–142) on käynyt systemaattisesti läpi kaikki ne Agricolan verbinmuodot, jotka rakenteensa perusteella voitaisiin tulkita

agenttipartisiipeiksi. Tapauksia on Agricolan koko tuotannossa kaikkiaan kahdeksan, eikä yhdenkään lähtötekstissä ole ollut agenttillista passiivirakennetta vaan selvä substantiivi (esim. *niihin, jotka näkyliet ja sinun luomas ovat < an dem das scihtig vnnd deiner creatur ist; perkeleestä ja hänen luomistansa < Ab insidiis Diaboli, För Dieffulens försååt och list*). Näin ollen myös Agricolan kyseiset *-mA*-muodot on johdonmukaista tulkita substantiivijohdoksiksi, koska vastaavia *-mA*-päätteisiä substantiivijohdoksia esiintyy muutenkin Agricolan tuotannossa. Nykykielestä tuttujen johdosten (esim. *juoma, kuolema*) lisäksi on myös harvinaisempia (esim. *istuma, katuma*).

Agenttipartisiipin puuttuminen vanhimmasta kirjakiielestä ei tarkoita sitä, ettei muotoa olisi lainkaan ollut olemassa. Suffiksi *-mA* on ikivanha, joten agenttipartisiipin kaltaisia muotoja on voinut olla suomalais-ugrilaisesta kantakiielestä lähtien. Suomen agenttipartisiippikonstruktioita tarkasti vastaavia rakenteita löytyy vepsästä, virosta ja useista etäsukukielistä, kuten saamesta ja marista. Permiläis- ja ugrilaiskielissä ei ole *n*-genetiiviä, joten agentin sija poikkeaa historiallisen morfologian kannalta suomesta, mutta muuten rakenne on sama (esimerkkejä Kangasmaa-Minn 1969). Agenttipartisiipin historian tutkimista vaikeuttaa osin se, että **-m(V)*-asuisia suffikseja on ollut muitakin ja niillä muodostetaan suomalais-ugrilaisissa kielissä sekä teonnimijohdoksia että verbien nominaalimuotoja, ennen kaikkea infinitiivejä ja menneen ajan partisiippeja. Agenttipartisiippi kuvaa tyypillisesti aiemman toiminnan tuloksena syntyneitä tai syntyvää tilaa, joten semanttisesti se on helppo yhdistää menneen ajan partisiippeihin. Se ainakin tiedetään, että sekä suomessa että pohjoissaamassa, joiden osalta suffiksien vokaalikvaliteetin tutkiminen onnistuu paremmin kuin kaukaisempien etäsukukielten kohdalla, nimenomaan **-mA*-suffiksia käytetään agenttipartisiipin funktiossa (Korhonen 1981: 290–291, 300–301; Ylikoski 2009: 130–136, 184–185). Toisaalta NUT/TU-partisiippi tiedetään keskikantasuomalaiseksi innovaatioksi (Lehtinen 2007: 135), jolla ei ole morfologisia vastineita etäsukukielissä. Ennen sen syntyä ainakin menneen ajan partisiippien on täytynyt olla eri tavoin muodostettuja ja mitä ilmeisimmin juuri **m(V)*-muotoja.

11 Tuloksia ja päätelmiä

Tutkimusaineiston yksityiskohtainen analyysi osoittaa, että sekä infiniittisten verbimuotojen että niihin liittyvien finiittiverbien inventaarissa ja funktioissa on tapahtunut muutoksia 1500-luvulta nykypäivään. Kadonneita infiniittimuotoja ovat A-infinitiivin passiivinen perusmuoto, MA-infinitiivin instruktiivi sekä *-inen*-johtimella laajennettu VA-partisiippi, jota on käytetty sekä jatkuvaa että tulevaa tekemistä ilmaisevan liittopreesensin osana. 1500-luvun kielessä sekä A-infinitiivin perusmuodon synonyymina että finaalarakenteena esiintyneen A-infinitiivin translatiivin käyttöä on kaventunut pääasiassa finaalarakenteeksi. Kirjakielen näkökulmasta uutena

muotona on tullut käyttöön agenttipartisiippi, jonka myötä NUT/TU-partisiipin käyttöala on kaventunut.

Infiniittisten rakenteiden finiittimuotoisten verbien valikoima on muuttunut radikaalisti. Selvä esimerkki on *täytyä*-verbi, joka ei esiinny lainkaan Westhin ja Agricolan käsikirjoissa, vaikka nykymurteissa se on toiseksi yleisin ja kirjakielessä neljänneksi yleisin nesessiiviverbi. *Taitaa*-verbin merkitys puolestaan on olennaisesti laajentunut episteemisen modaalisuuden suuntaan. *Mahtaa* on jäänyt pois käskyä tai kehotusta ilmaisevien verbien valikoimasta. Harvinainen *raskita* 'suvaita' on taas vaihtunut kieltohakuiseksi *raatsia* 'hennoa' verbiksi.

Kadonneita rakenteita ovat jatkuva tekemistä ilmaiseva liittopreesens (*ovat asuvaset*), nesessiivinen *tarvitsee tekemän* ja monifunktionen *pitää tekemän* rakenne, joka on ollut 1500-luvun kielen ehdottomasti yleisin infiniittirakenne. Kadonneiden joukkoon kuuluvat myös kaikki A-infinitiivin passiivimuotoja sisältäneet rakenteet, koska itse muotokin on jäänyt pois käytöstä 1800-luvulla. Referatiivirakenteet ovat sekä Westhillä että Agricolalla monimuotoisia ja suurelta osin nykyrakenteesta poikkeavia, mikä osoittaa niiden olleen 1500-luvulla vasta muotoutumisvaiheessa. Partisiippien käyttöön on oman kieliperinnön ohella vaikuttanut latinan malli, ja kehittyvän kirjakielen ominaisuuksiksi ymmärrettyjä vierasperäisiä käyttötapoja on 1800-luvulle asti esiintynyt myös teksteissä, jotka eivät ole latinasta käännettyjä.

Selkeitä muutoksia on tapahtunut etenkin nesessiiviverbeissä ja niihin liittyvisissä rakenteissa. Nykymurteita edustavan vertailuaineiston tavallisimmat nesessiivirakenteet *pitää tehdä* ja *täytyy tehdä* puuttuvat kokonaan sekä Westhin että Agricolan käsikirjoista. Nykyisen yleiskielen vertailuaineiston toiseksi tavallisin nesessiivirakenne *tulee tehdä* puuttuu täysin Westhiltä, mutta esiintyy Agricolalla. Rakenne on ominainen hallinnon ja virkakielen teksteille, joten on mahdollista, että se on ollut tässä käytössä suullisesti jo 1500-luvulla ja Agricola on tutustunut siihen piispan kanslian hallinto- ja virkatehtäviä hoitaessaan. Toinen mahdollisuus on se, että Agricola on tuntenut rakenteen murteista, joissa se esiintyy harvinaisena mutta kuitenkin yleis-suomalaisena, mieltynyt siihen ja ottanut sen käyttöön omissa teoksissaan. Näin siitä on tullut malli myös myöhemmälle kirjakielelle.

Sen enempää Westhin kuin Agricolankaan kieltä ei voi pitää mitään tiettyä murrekantaa edustavana. Molemmilta löytyy kyllä murrepiirteitä, mutta ne eivät kokonaisuutena edusta johdonmukaisesti mitään tiettyä alue- tai paikallismurretta. Näin ollen on mahdollista ajatella, että jo 1500-luvulla oli olemassa ainakin pyrkimys paikallismurteiden suhteen neutraalin kielenparren viljelemiseen julkisessa kielenkäytössä. Westhin kohdalla murretaustan kapeus näkyy kuitenkin niin, että pelkästään itämurteille ominaiset rakenteet, esim. nesessiivinen *on tehtävä*, ovat olleet kirjoittajalle tuntemattomia ja jääneet siksi pois.

Westhin ja Agricolan käsikirjojen vertailu osoittaa, että kääntämisessä oli erilaisia strategioita jo 1500-luvun puolimaissa. Westhillä poikkeuksellisen suurifrekvensiset verbirakenteet *mahtaa tehdä* ja *pitää tekemän* perustuvat selvästi yksinkertai-

seen rutiiniin valita tietylle ruotsin konstruktiolle aina sama vastine siitä riippumatta, mikä sen tehtävä kyseisessä kontekstissa on. Koska sekä *mahtaa-* että *pitää-*verbin sisältävät rakenteet ovat olleet monifunktioisia, niiden käyttö on johtanut monitulkintaisiin ilmauksiin ja mahdollisesti myös väärinkäsityksiin, joskin tätä on mahdollista kirjallisen aineiston perusteella todistaa. Joka tapauksessa monia murteita tuntenut ja Lutherin opetuksia Wittenbergissä kuunnellut Agricola on käyttänyt laajempaa ilmaisuvalikoimaa ja onnistunut Westhiä useammin valitsemaan kohdekielelle ominaisen ilmauksen ja tällä tavoin tuomaan selvemmin esiin tekstin alkuperäisen funktion. Agricola oli myös kääntäjänä kokeneempi kuin Westh, sillä ennen käsikirjaa hän oli toimittanut painoon jo useita muita suomenkielisiä teoksia, mm. Uuden testamentin.

Sekä Westhin että Agricolan kielestä löytyy muotoja ja rakenteita, jotka eivät ole idiomaattista suomea. Paraatiesimerkki on Westhin *ei seisonut autettaa* 'ei ollut autettavissa'. Tällaiset ilmaukset perustuvat yleensä lähtötekstin sanatarkkaan kääntämiseen, mutta siitä huolimatta ne voivat kotiutua kieleen. Monet lainaperäiset piirteet, esimerkiksi passiivin A-infinitiivi, ablatiiviagentin käyttö ja agenttipartisiipin täydellinen puuttuminen, ovat pitäneet pintansa suomen kirjakielissä 1800-luvulle asti, jolloin kirjakieltä kansallisromantiikan ja *Kalevalan* hengessä tietoisesti uudistettiin kansankielen pohjalta.

Anakronistisesti ilmaisten Agricolan kieli on lähempänä nykykirjakieltä kuin Westhin. Apuverbien käyttö on maltillisempaa, ja Agricolalla esiintyy nesessiivinen *tulee tehdä* rakenne, joka kuuluu nykysuomen yleisimpiin. Todellisuudessa saattaa pikemminkin olla niin päin, että nykyinen kirjakieli on monissa suhteissa sellaista kuin se on juuri Agricolan aikoinaan tekemien valintojen ansiosta, sillä hänen työnsä jäi elämään. Westhin kilpaileva suomennos jäi pelkästään paikallisesti tunnetuksi käsikirjoitukseksi, joka menetti käyttöarvonsa Agricolan painetun käsikirjan tultua viralliseen käyttöön kaikissa suomenkielissä seurakunnissa. Vaikka kirkkokäsikirja ei ollut mikään Raamattuun verrattava pyhä kirja, sen sisältö ja sanamuodot tulivat tärkeiksi sekä papistolle että tavalliselle kansalle, kun kaikki ihmiselämän tärkeimpiin käännekohtiin liittyvät kirkolliset toimitukset ja rituaalit suoritettiin sen tekstiä seuraten.

Kirjallisuus

- Agricola, M. 1548: *Se Wsi Testamenti*. Stockholm. Uudistettu näköispainos: *Mikael Agricolan teokset II*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö. Saatavissa myös:
https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri2ut1_rdf.xml.
https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri2ut2_rdf.xml.
https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri2r_rdf.xml.
- [Agricola, M.] 1549. *Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista*. Stockholm. Uudistettu näköispainos: *Mikael Agricolan teokset III*, 1–80. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö 1987. Saatavissa myös:
https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri3alku_rdf.xml.
- Codex B 28*, ns. Uppsalan käsikirja. Käsikirjoitus, kokoomasidoksen 31 viimeistä lehteä. Uppsalan yliopiston kirjasto. Saatavissa myös:
https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/varia/upskk_rdf.xml.
- Codex Westh* 1546. C.III19. Käsikirjoitus. Kansalliskirjasto. Saatavissa myös:
https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/varia/westh_rdf.xml.
- Codex Westh. Westhin koodeksin teksti* 2012. Toimittaja Kaisa Häkkinen. Wanhan suomen arkisto 5. Turku: Turun yliopisto.
- Codices Fennici* 2016. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://www.codicesfennici.fi/>.
- De Smit, M. 2006. *Language contacts and structural change. An Old Finnish case study*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Fennica Stockholmiensia 9. Stockholm: Stockholms universitet.
- De Smit, M. 2011. The polypersonal passives of Old Finnish. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*, 34, 51–73.
- Een Handbook / ther vthi Döpelsen och annat meer Christeligha förhandlas* 1541. Upsala.
- Elsayed, D. 2017: *Agricolan pitää – nesessiiviverbi kielikontaktin ytimessä*. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, osa 448. Turku: Turun yliopisto.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7028-5>.
- Hanska, J. 2000: Saarnaaminen keskiajan Hämeessä ja Satakunnassa. Teoksessa M.-L. Linder, M.-R. Saloniemi, & C. Krötzl (toim.) *Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa*, 135–140. Tampere: Tampereen museot.
- Heininen, S. 2017: *Mikael Agricola. Hans liv och verk*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Skellefteå: Artos & Norma.
- Häkkinen, K. 1993: Verbiketjut 1500-luvun kirjasuomessa. Teoksessa S. Saarinen, J. Luutonen & E. Herrala (toim.) *Systeemi ja poikkeama. Juhlakirja Alho Alhoniemen 60-vuotispäiväksi 14.5.1993*, 207–227. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 42. Turku: Turun yliopisto.
- Häkkinen, K. 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Häkkinen, K. 2005: Iso suomen kielioppi osana suomalaisen kieliopinkirjoituksen perinnettä. *Virittäjä*, 109 (4), 554–563.
- Häkkinen, K. (toim.) 2012: *Tutkimuksia Westhin koodeksista*. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 2. Turku: Turun yliopisto.
- Ikola, O. 1949: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen I*. Turun Yliopiston julkaisuja B XXXII. Turku: Turun Yliopisto.
- Ikola, O. 1960: *Das Referat in der finnischen Sprache*. Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia, sarja B nide 121. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Ikola, O. 1991. Kielioppi ja kielenopas. Teoksessa O. Ikola (toim.) *Nykysuomen käsikirja*, 9–204. Jyväskylä: Weilin+Göös.

- Ikola, O., U. Palomäki & A.-K. Koitto 1989: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 511. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Iso suomen kielioppi* 2004. A. Hakulinen (päätoim.), M. Vilkuna, R. Korhonen, V. Koivisto, T. R. Heinonen & I. Alho. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen-Kaila, M. 1992. "Ja Jerusalem pite tallattaman pacanoilda". *Virittäjä*, 96 (2–3), 137–164.
- Itkonen-Kaila, M. 1993. Miten on tekevä -futuuri on tullut suomeen? *Virittäjä*, 97 (4), 578–592.
- Ivaska, I. 2014. Edistyneen oppijansuomen avainrakenteita. Korpusnäkökulma kahden kielimuodon tyypillisiin rakenteellisiin eroihin. *Virittäjä*, 118 (2), 161–193.
- Jussila, R. 1988. Agricolan sanasto ja nykysuomi. Teoksessa E. Koivusalo (toim.) *Mikael Agricolan kieli*, 203–228. Tietolipas 112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jussila, R. 1998. *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 696, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kallio, M. 2012. Westhin koodeksin kodikologiaa. Teoksessa *Tutkimuksia Westhin koodeksista*, 10–28. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 2. Turku: Turun yliopisto.
- Kangasmaa-Minn, E. 1969. Agenttirakenteen syntaktista taustaa. *Sananjalka*, 11, 53–61.
- Kannisto, A. 1902. Lauseopillisia havaintoja läntisen etelä-Hämeen kielimurteesta. *Suomi* III:20. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kielitoimiston kielioppiopas* 2015. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 175. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Kiuru, S. 1977. *Suomen kielen kieltohakuiset verbit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 335. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kiuru, S. 1988. Agricolan teonnimijohdosten erikoispiirteitä. Teoksessa E. Koivusalo (toim.) *Mikael Agricolan kieli*, 133–179. Tietolipas 112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja. Viides osa R–S*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, 5; Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Päätoimittaja Raija Koponen. Saatavissa myös: https://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/kks_etusivu.cgi.
- Knuutila, J. 1990. *Avoliitto oikeudellisena ja kirkollisena instituutiona Suomessa vuoteen 1629*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Korhonen, M. 1981. *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laitinen, L. 1992. *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 569. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lauerma, P. 2012. *Kristityn vaellus varhaisnykysuomen merkinnässä. Jakob Johan Malmbergin suomennosten kielellinen kehitys 1800-luvun kirjasuomen murroksessa*. Eripainos teoksesta Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 21. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Lehikoinen, L. & S. Kiuru 1989: *Kirjasuomen kehitys*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lehtinen, T. 2007: *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantaauralista nykysuomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leino, J. 2003: Permissiivisyys: infinitiivit. Teoksessa P. Leino, I. Herlin, S. Honkanen, L. Kotilainen, J. Leino & M. Vilkkumaa: *Roolit ja rakenteet. Henkilöviitteinen allatiivi Biblical verbikonstruktioiden*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 813. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Leino, P. 1965: Havaintoja suomen ja karjala-aunuksen IV infinitiivistä. Teoksessa *Kalevalaseuran vuosikirja 45*, 241–264. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lempiäinen, P. 1965: *Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvulla*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Löflund, J. 1998: *Suomen kirjoitetun yleiskielen passiivi*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Manuale seu exequale Aboense 1522*. Editio stereotypa cum postscripto a Martti Parvio. Helsinki: Societas Historiae Ecclesiasticae Fennica 1980.
- Matras, Y. 2010. Contact, convergence and typology. Teoksessa R. Hickey (toim.) *The Handbook of Language Contact*, 66–86. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Mikael Agricolan Aapiskirja 2007*. Toimittanut Kaisa Häkkinen. Helsinki: Kirjapaja.
- Ojansuu, H. 1909. Mikael Agricolan kielestä. *Suomi IV: 7*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pirinen, K. 1962. *Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Pirinen, K. 1988. Suomenkielisen liturgisen kirjallisuuden synty. Teoksessa E. Koivusalo (toim.) *Mikael Agricolan kieli*, 9–24. Tietolipas 112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rapola, M. 1965. *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I*. Muuttamaton jäljennyspainos. Liitteenä oikaisuja ja täydennyksiä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAOB = Svenska Akademiens ordbok. Stockholm: Svenska Akademiens 1893–. Saatavissa myös: <https://www.saob.se>.
- Saukkonen, P. 1965. *Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa I*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 137. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Saukkonen, P. 1966. *Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa II*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 140. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- S[etälä], E. N. 1880. *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe*. Helsinki: K. E. Holm.
- Siitonen, K. 1993. Peruslauseetyypeistä johdettuja subjektittomia lauseita. Teoksessa J. Kalliokoski & K. Siitonen (toim.) *Suomeksi maailmalla. Kirjoituksia Suomen kielen ja kulttuurin opettamisesta*, 118–131. Castrenianumin toimitteita 44. Helsinki: Castrenianumin laitokset; Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Siitonen, K. 1999. *Agenttia etsimässä. U-verbijohdokset edistyneen suomenoppijan ongelmana*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 63. Turku: Turun yliopisto.
- Sirelius, U. T. 1894: Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. *Suomi III* 10:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3*. Etymologinen sanakirja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992–2000.
- Strahlman, J. 1816. *Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen*. St. Petersburg: M. C. Iversen. Saatavissa myös: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00009366>.
- Tarkiainen, K. 2008: *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland; Stockholm: Atlantis.
- Thomason, S. G. 2014. Contact-induced language change and typological congruence. Teoksessa J. Besters-Dilger, C. Dermarkar, S. Pfänder & A. Rabus (toim.) *Congruence in contact-induced language change. language families, typological resemblance, and perceived similarity*, 201–218. Berlin: Walter De Gruyter.
- UEW = *Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III*. Ed. Károly Rédei. Budapest: Akadémiai Kiadó 1988.
- Uppsalan käsikirja ks. *Codex B 28*.
- von Becker, R. 1824. *Finsk grammatik*. Åbo: Bibel-sällskapets tryckeri. Saatavissa myös: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00009346>.
- Ylikoski, J. 2009. *Non-finites in North Saami*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 257. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.